
ČUSTVA V PRIPOVEDIH PRIPOVEDOVALCEV IN PRIPOVEDOVALK S KOZJANSKEGA

Jasna Sok

93

IZVLEČEK

V prispevku so podana nekatera razmišljanja, ki so spremljala delo ob zbiranju, transkribiranju, razvrščanju in analiziranju gradiva za prikaz načina življenja družin s Kozjanskega iz prve polovice 20. stoletja. Ker je delo zasnovano na analizi življenjskih pripovedi, so tukaj podane številne dileme, s katerimi se tudi sicer srečujejo avtorji raziskav osnovanih na analizi življenjskih zgodb. Prikazane so tudi nekatere osebne izkušnje in njihova pot do iskanja resnice. Skozi svoja razmišljanja opozarjam na zapleten proces, ki spremlja raziskovalno delo, iz katerega pa je težko izključiti čustva.

Ključne besede: življenjska pripoved, pripovedovalci in pripovedovalke, terenske izkušnje, intervju, čustva, zaupanje, tišina

ABSTRACT

The article focuses on reflections which accompany the activities of collecting, transcribing, classifying and analysing material for the presentation of the way of living of families from Kozjansko from the first half of the 20th century. Because the work is based on the analysis of life stories, the articles discusses numerous dilemmas which the authors of researches based on the analysis of life stories encounter. The article further presents some personal experiences and how they helped searching for the truth. The reflections draw attention to the complex process which accompanies research work, an activity from which emotions can hardly be excluded.

Key words: life stories, narrators, field experiences, interview, emotions, trust, silence

V življenju je verjetno tako, da se kot raziskovalec lotevaš tistih tem, ki so ti življenjsko bližje, ki te čustveno bolj pritegnejo, se z njimi lažje poenotiš in pri katerih morda tudi zaradi nekaterih izkustvenih danosti lažje vzpostavljaš in navezuješ stike z informatorji. Ob tem pa je ta čustvena povezanost z obravnavano tematiko zelo zavezujoč moment pri ohranjanju objektivnega in kritičnega odnosa do zastavljenega dela.

Vse to sem prav dobro občutila pred leti, ko sem pričela z delom zbiranja gradiva za magistrsko delo z naslovom »Družina skozi življenjsko zgodbo.

Pričevalnost gradiva s Kozjanskega« (Sok 2003). Delo je potekalo pod mentorstvom dr. Rajka Muršiča.

94 Osnovni namen moje naloge je bil etnološko vrednotenje družinskega načina življenja, kakor je ostalo zapisano v spominih pri mojih sogovornicah in sogovornikih ter kakor ga je oblikoval čas prve polovice preteklega stoletja. Skozi analizo življenjskih zgodb in ob upoštevanju navedenih virov in literature je bil moj namen ugotoviti zarez med odnosi v družini med včeraj in danes. Z razčlenitvijo posameznih odnosov, ki so se oblikovali med družinskimi člani na različnih ravneh vsakdana in praznika, sem skušala ujeti tako prelomne trenutke kot trajne tokove, ki so zaznamovali način življenja posameznika in s tem tudi družine. Znotraj dokaj jasno začrtane parcelacije hotenj in želja, svojih strokovnih usmeritev, namenov in ciljev, metodoloških izhodišč in dotedanjih terenskih izkušenj so se mi ob delu pojavljala številna nova, dotlej neznana vprašanja, ki so se nanašala predvsem na zbiranje, razvrščanje in interpretiranje življenjskih pripovedi kot primarnega vira za načrtovano delo. Tu je šlo za neke vrste čustveno ujetost v delo z večnimi dilemami v zvezi s subjektivnostjo oziroma objektivnostjo na poti, ki vodi do resnice.

V navedenem sestavku bom skušala nekaj vrstic posvetiti prav tej čustveni ujetosti, ki sem jo skozi delo občutila.

V začetku sem se pri zbiranju gradiva za magistrsko delo enostavno prepustila toku terenskega dela, ki me je sam po sebi usmerjal v zapisovanje življenjskih zgodb. Tako v začetku nisem imela pomislekov in dilem, ki so se ob delu na terenu, kakor tudi ob transkribiranju zbranega gradiva, še bolj pa ob njegovi interpretaciji, pojavljali kasneje. Ob ponovnih obiskih svojih sogovornikov na terenu, ob poslušanju povedanega in transkribiranju življenjskih pripovedi pa so se mi porajala vedno nova vprašanja in dileme, navkljub temu, da so nastajale logične vzročno-posledične zveze in so posamezne pripovedi hkrati z drugimi dobile svojo dimenzijo v prostoru in času, ki sta jih oblikovala in so jima tudi same prispevale svoj pečat.

Ko sem natančno prisluhnila sebi in se pričela spraševati, kaj je tisto, kar me postavlja pred vedno nova vprašanja, sem si morala priznati, da sem tudi sama ujeta v mrežo življenjskih pripovedi, ki so jo okrog mene spletli moji pripovedovalci, da sem tako z njimi kot tudi z njihovimi pripovedmi postala čustveno povezana in tako z vsako pripovedjo nosila in premlevala v sebi tudi delček njihovega sveta. To je bilo za ustvarjanje naloge vsekakor dobro, saj sem tako lažje doživljala njihove usode in mi pri tem nič človeškega ni bilo tuje.

Hkrati pa sem ob tem vseskozi čutila neke vrste napetost in strah, da me bo ujetost v mrežo življenjskih pripovedi potegnila na dno posameznosti, iz katerega ne bom mogla splavati. Strah je bil toliko večji tudi zato, ker sem se zavedala, da moram iz niti, ki so mi bile dane, sama plesti mrežo splošnosti.

Ker sem tudi sicer že opravljala raziskave na terenu, sem bila vsaj na začetku zbiranja gradiva dokaj samozavestna. Pri izbiri svojih pripovedovalcev in pripovedovalk sem se odločila za posameznike, s katerimi sem že imela vzpostavljene stike ter sem z njimi že vodila razgovore. Tako so mi bili na podlagi predhodnega terenskega dela prihranjeni vsi tisti pomisleki in dileme, ki nastopajo ob prvem

stiku in s katerimi se kljub pogostemu zahajanju na teren vedno znova in vedno v drugačni obliki srečujemo, jih odkrivamo in analiziramo. Dileme v zvezi z navezovanjem stikov s sogovornicami in sogovorniki so bile večinoma že odpravljene, delo je na splošno potekalo v sproščnem in prijetnem vzdušju, vendar so kljub vsemu ob določenih trenutkih nastopile specifične intervjujske situacije, ki jih dotlej nisem poznala in sem se jih ob tem delu naučila prepoznavati in sprejemati kot del lastne terenske prakse. Poleg običajnih dilem, kako in do kdaj voditi nestrukturirani intervju in kdaj preiti v fazo polstrukturiranja ali celo strukturiranja intervjuja, je tu nastopila še cela vrsta specifičnih metodoloških dilem, ki se tudi sicer pojavljajo v zvezi z zapisovanjem zgodb (glej Muršič 1994: 34).

Z delom na terenu so mi nekatera metodološka izhodišča zbiranja življenjskih zgodb domačih in tujih avtorjev postala bližja in bolj zavezujoča. Z intervjujem sem stopala v poseben odnos s sogovornikom, ki ga je na eni strani oblikovala moja želja po pogovoru dobljenih informacijah, na drugi pa sogovornikova pripravljenost nudenja tovrstnih informacij. Zapisana misel pa predstavi le prvo črko abecede terenskega dela, ki ga sestavlja na tisoče specifičnih situacij, na katere enostavno ne moreš biti pripravljen in ki jih je potrebno reševati na osnovi pridobljenih terenskih izkušenj in na ravni lastne presoje trenutnega stanja. Tovrstno delo vseskozi spremlja neka notranja napetost, ki se ji v tem odnosu ni mogoče izogniti, in od vsakokratne trenutne situacije, ki pa jo je pogojevalo marsikaj, je bilo odvisno, v koliki meri sem v določeni situaciji to svojo napetost znala usmeriti v pozitiven odnos v intervjujskem procesu.

Pri delu na terenu sem se pričela zavedati refleksivnosti, na katero opozarja Charlotte Aull Davies, ki meni, da neke vrste refleksivnost najdemo na vseh ravneh, od reakcij informatorjev do prisotnosti etnologa na terenu in njegove intelektualne tradicije ter teoretične orientacije. Prav tako je prisotna na vseh ravneh raziskave, od selekcije glavnih tem, skozi delo na terenu do analize in končnega zapisa. In prav tako je prisotna v vseh vrstah raziskovalnih metod, od odprte raziskave z opažanjem udeležencev do bolj strukturirane tehnike socialnega pregleda ali mrežne analize. Avtorica meni, da je to refleksivnost mogoče uporabiti razumljivo in pozitivno (Davies 1999: 25, 178–189, 298–299).

Zavedajoč se refleksivnosti, ki me je skozi delo spremljala, sem se pogosto spraševala, kako vpliva na pripovedovalčeve interpretacije dogajanja v preteklosti (prim. Rožman 1997: 17–23). Kljub temu, da sem sogovorniku predstavila pomen intervjuja, ki bo služil v obče dobro in razjasnitev splošnih pogojev dela in življenja, se mi je dogajalo, da je poleg omenjenega v intervjujski situaciji šlo še za nekaj več. To nekaj več pa izhaja iz dejstva, da je vsako življenje nekaj neponovljivega in enkratnega. Tega so se dobro zavedali tako moji sogovorniki kot tudi jaz sama. Ob tem, da sem v svoji nalogi v prvi vrsti nameravala iz individualnih pripovedi in življenjskih situacij potegniti skupno oz. prevladujočo življenjsko zgodbo družinskega načina življenja obravnavanega območja, sem se ob delu vse bolj zavedala, da je pot do resnice pretkana s številnimi odtenki osebne interpretativnosti dogajanja. Ti odtenki resnice pa so po svoje oblikovali poti do splošnosti, jo včasih zabrisali ali jo zaradi časovne odmaknjenosti in življenjske izkušnosti predstavili

zelo razumno ter brez sentimentalne navlake in s pripovedno trpkostjo odstirali pot do prave resnice. Žal, ali pa k sreči, so zbrane življenjske pripovedi vsebovale več slednjega, kar me je pri delu na terenu postavilo v dotlejš nepoznan položaj.

Tu je šlo predvsem za pripovedi, pri katerih se je razgaljala hladna in surova resnica človekovega bivanja, da sem se ob njih zdrznila, kajti moja vprašanja niso imela namena posegati tako globoko v čustveni svet posameznika. Pogosto me je presenetila predvsem pripovedovalčeva ali pripovedovalkina pripravljenost odpreti se in iz svojega spomina potegniti na dan resnico, ki je tiho ždela v njem ali njej desetletja in je ob vsej hladnosti dejstev in krutosti okoliščin, v katerih je nastala, v danem trenutku prišla na dan. V takih primerih je odpovedal ves instrumentarij terenskega dela, skupaj s pripravljenim vprašalnikom. Dodatna vprašanja so bila povsem odveč. Znašla sem se v precepu med odnosom hladnega in nepristranskega raziskovalca in poštenega poslušalca, ki bo znal zgolj prisluhniti, njegova vprašanja pa naj ne bi posegala še globlje in »brskala« zgolj po resnici ter dejstvih za dokazovanje »čiste« resnice.

V takih trenutkih sem običajno molčala. Dovolila sem sogovorniku, da je predstavil svoje videnje doživetega, in v primerih, ko bi z vprašanji iskala dokaze za njegovo resnico in s tem rušila zaupanje, sem vprašanja, ki so se sicer porajala v meni, hočeš nočeš opustila, ker je tako narekovala moja vest.

Pri tem pa mi je prihajalo v ospredje metodološko načelo Mojce Ravnik, ki je zapisala, da je pri njeni raziskavi Galjevice ni zanimalo vprašanje »resnice« v medsebojnih odnosih, ampak razmere, v katerih te »resnice« nastajajo (Ravnik 1981:6). Te pa so bile iz pogovorov pogosto razpoznavne same po sebi.

V sebi še vedno nosim pretresljive zgodbe žena o njihovih povečini travmatičnih spoznanjih dozorevanja ženskega telesa, pri katerih so se mi vsa vprašanja v zvezi iskanja neke »splošne resnice« zdela povsem odveč.

»Večina pripovedovalk je z neko neustavljivo silo in povsem brez zadržka pripovedovala o stresu, ki so ga kot dekleta doživljale ob svoji prvi menstruaciji. Besede so vrele na dan, kot da so dolga leta čakale na ta trenutek. Valjale so se po mislih, ki so rojevale sovraštvo in hkrati iskale opravičila v duhu časa, ki so ga živele.

Dekletom ponavadi sploh ni bilo jasno, kaj se z njimi dogaja. Zgrožena sklepanja o bolezni, notranji rani ali pa nemara celo o kakšni čudni božji kazni, ki jih je doletela, so jih pahnila na rob obupa in s svojimi težavami so se zatekale k potoku, kjer so skušale sprati svojo nedoumljivo rano ali pa »greh«.

Zakoreninjena molčečnost tudi v trenutku največjega strahu in hčérine zgroženosti nad spremembami svojega telesa matere ni omehčala. Molk in strogo ukazano prepovedovanje nadaljnega spraševanja je marsikatero hčerko potisnilo v hudo duševno stisko nerazumljive krivde, nerazumljivih posledic.

»Jaz samo vem, da sem se eno jutro vstala, ko sem hotela iti okapat, pa se me je vse držalo, no plahta, no vse je blo zlepleno gor na mene. Stašno sem se vstrašila in začela jokati. Klicala sem mamo in jo vprašala:

‘Mama, kaj pa je to zdaj?’

‘Ti bom jes že pokazala, kaj je! Tamle imaš škafo vode, vse lepo poberi in operi!’

To je bil njen odgovor. Ah, to je blo težko življenje» (pripovedovalka, roj. 1930, Gradišče pri Podsredi).

Čemu tako grobo reagiranje na hčerino dozorevanje, iz pripovedi ni moč razbrati. Ali so se morda matere ob hčerinem dozorevanju podzavestno zavedale težke poti, na katero je pričela stopati hči? Se jim je morda zaradi številnih porodov, obilice dela in trpljenja vloga ženske uprla? Ali gre za strah, ko iz deklice nastaja zrela ženska, samostojno spolno bitje, ali pa je bilo še vedno prisotno prepričanje, da je menstruacija kazen za izvirni ženski greh, menstrualna kri pa naj bi bila nečista in kužna. Kakorkoli že, pripovedi o strahu, stresu in tesnobi, ki so jih dekleta ob tem doživljala, se med seboj bistveno ne razlikujejo, pomembnejše so razlike v medsebojnih družinskih odnosih.

97

»Ah, to so včasih tak skrival. Jas še ko sem dobila perilo, nisem vedela, kaj je to, pa sem se od straha in sramu šla kopat in univat dol v potok, v Bistrico. Od tistega cajta [časa] sn pa imela take bolečine, da sem se iz meseca v mesec bala, kaj bo. Seveda si nisem upala nč mami povedati. Zvedela sem pol to od sošolk« (pripovedovalka, roj. 1917, Kozje).

Dekleta se torej tudi v trenutku, ko so ugotovila, da je z njihovim telesom »nekaj hudo narobe« niso upala zaupati svojim materam. Običajni sramežljivosti se je pridružil še strah in dekleta so nekaj dni drhtela od neobvladljive groze, dokler se niso zatekla po pomoč h kakšni sosedi ali pa starejši sestri, ki jih je potolažila s skopimi besedami, da se bo to ponavljalo vsak mesec. Preko njih so nato tudi matere izvedele, da je hči dobila menstruacijo« (Sok 2003: 88–89).

Ko sem zapuščala teren, sem v sebi še dolgo premlevala pripovedi iz življenja posameznikov. Do njih in njihovih pripovedi sem začela čutiti posebno odgovornost, ki me je na eni strani postavljala pod močan pritisk, da jih bom znala pravilno razvrstiti in objektivno analizirati v obstoječe nastajajoče delo, na drugi strani pa sem skozi njihove pripovedi spoznavala trpljenje in delo, veselje in žalost, kar me je osebno bogatilo in plemenitilo in tudi na ta način prispevalo k mojemu zorenju v raziskovalnem delu.

Intervjuji in zapisi življenjskih zgodb so prinašali nove, dotlej neznane izkušnje in prihajala sem do novih spoznanj, do katerih so me pripeljali večkratni obiski in dolgi ter poglobljeni pogovori. V sleherni intervjujski situaciji sem se poskušala zavedati, da sva tako pripovedovalec kot jaz »subjekta, ki vsak po svoje pripadata specifičnemu kulturnemu svetu« (Clifford 1988: 92).

Terenske izkušnje so mi narekovale nekaj temeljnih pravil, ki sem se jih skušala držati.

Pri delu sem dosledno uporabljala magnetofon. Med pogovorom mi tako ni ušlo vzporedno dogajanje, tj. vsa pripovedovalčeva mimika, govor njegovih rok in oči (sogovornik vstane in stoji citira besede nadrejenega, očeta, župnika, gospodarja ..., si z dlanmi zakrije obraz in nekaj časa molči ..., se ozira po sobi in v prostoru išče kakršne koli primerjave ... ipd.). Pri transkripciji sem zato lahko podoživljala ves dialog. Pripovedovalec je s svojimi gibi dal pripovedi nov pomen in dalo se ji je slediti v vseh njenih dimenzijah.

98 Naučila sem se tihega čustvovanja, ki sem ga čez čas znala v obliki pozitivne refleksije prenesti na sogovornika. Med pogovori sem skušala čim manj kazati osebna nagnjenja do pripovedovane tematike, skriti navdušenje ob ugotovitvi, da se pripovedovane vsebine ponavljajo in potrjujejo določena dejstva, ali pa se prepustiti sočustvovanju ob prenekaterem žalostnem poglavju iz sogovornikove osebne zgodovine. Bala sem se namreč, da bi z izkazovanjem svojega čustvenega razpoloženja zavedla sogovornika, zaradi česar bi potem hote ali nehote pričel iskati tiste kritične (vesele ali pa žalostne) dogodke v svojem življenju, za katere bi sodil, da bodo izzvali čustven odziv (prim. Bernard 1994: 168–179).

Marsikdaj je bilo potrebno zadušiti solze in marsikatera radost je zatajeno odmevala v moji notranjosti. Kljub temu pa menim, da se je zaradi te »čustvene vzdržnosti« med mano in sogovorniki pretekla tista pozitivna refleksivnost, ki je skozi pogovor spodbudila kreativni nivo napetosti in odpirala pot do resnice, ki je niso spodbujala hotena in zrežirana čustva.

Še danes v sebi slišim glas pripovedovalke, ki mi je s svojimi prekinitvami, molkom in barvno intonacijo glasu zelo slikovito približala strah, ki ga je kot deklica preživljala, ko je morala hoditi k mlinu, da je zaustavljala mlinski mehanizem. Doživljanja tega strahu seveda z zapisanimi črkami na papirju ni več mogoče poosebiti. Ostaja pa kot nema priča dokazov o odnosih med starši in otroki in o brezpogojnem izvrševanju nalog, ki so bile naložene na otroška ramena.

»Starši se obremenitev, ki so jih nalagali otrokom, tem pa so se globoko vtisnile v spomin kot izredno grenka izkušnja mladosti, pogosto niso zavedali. Obilica dela, veliko število otrok in k preživetvenemu modelu naravnana družinska skupnost so bili tisti poglavni dejavniki, ki so narekovali tudi veliko obremenitev otrok. In kot je razvidno iz primerov, so bili še posebej obremenjeni prvorojeni oziroma starejši otroci.

Pogosto so bila otrokom naložena, po logiki starejših, povsem enostavna opravila, ki naj ne bi predstavljala težkega fizičnega napora. Toda zaradi nekaterih specifičnih okoliščin, v katerih so morali zadano nalogo opraviti, je delo zahtevalo izredno velik psihični napor. Takšno delo je bilo na primer zastavljanje mlinskega mehanizma. Ker je bilo potrebno delo opravljati tudi ponoči in ker sta se k vsemu temu pridružila še bujna otroška domišljija in strah, ki so ga morda povsem nehote širili starejši, je bilo delo psihično izjemno težko, zahtevno in za otroke zelo obremenjujoče.

Bržkone se je tudi zato toliko bolj vtisnilo v spomin delo, ki ga je pripovedovalka morala opravljati v mlinu, ko je kot dekletce hodila tudi v poznih nočnih urah

»zastavljat«, zaustavit mlinski mehanizem. Samo opravilo ni bilo težko. Bilo pa je naporno zaradi oddaljenosti mlina od domače hiše in ker ga je bilo potrebno hoditi zastavljat tudi ponoči. Poleg tega je bil prisoten tudi strah, saj je mama pripovedovala, da v okolici mlina vedno diši po tobaku, čeprav ni nikoli nikogar videla.

»Mlin smo imeli. To je bil naš mlin. Ata je, naš, še delal kašo, ječmenovo. To je blo bolj komplicirano, na dvoje kamne. Pa sn mogla iti ob polnoči od doma, pa zima je bla, zastavljat, vete. Ko se je zamlelo, je blo treba poriniti tja, de voda ne gre na žleb, de gre na kolu, de se pol vstavi. Ključek od mlina si mogu met, pa notr it, pa poriniti tisti hlodček tak, de žleb porineš prek kolesa, da ne goni.

Strah me je pa blo, ko vraga. Te je pa rekla moja mama:

‘Ko prideš tja dol do tistega mlina, tam večno diši po tobaki.’

To so stari ljudje rekli, ko de tam nekdo puhne, pa vošeš [vonjaš] tobak, pa naj bo ka če, poleti, no pozimi.

Sn si rekla:

‘Majku mu vidim ...!’

Pridem jes tam dol, pridem dol do brvi, te pa pokl prek brvi, takle, zdej ne vidiš nč. Vošeš pa. Pa greš tam, tisto odkleneš, greš notr, pa te je strah, de ne bi kdo notr zavil. Hitro tisto zapečatim, pa grem nazaj ven, pa zaklenem. Zdej pa preko brvi priti nazaj tja. Ah, ti vrag!

Nisn pa nikdar vidla nč. Nigdar ne! Grem prek, pa pridem tam notr do naše jabuke prve, tam se pa malo odehnem [spočijem]. Pa ni nikjer nč blo. Strah te je pa ...» (pripovedovalka, roj. 1916, Gradišče pri Podsredi).

Napetost in strah, ki ju je doživljala pripovedovalka, sta še podkrepljena z njenima vzdihoma »Majku mu vidim!« in »Ah, ti vrag!«. Da bi se uprla in zaradi strahu ne izvršila zadane naloge, verjetno niti pomisliti ni upala. Ko je bil mlajši brat že dovolj velik, ga je pogosto prosila, da je šel z njo, ker jo je bilo potem manj strah.

»Pol, ko je pa že brat bil, sn pa brata malega zbudila, je bil mende star enih devet let, sn rekla:

‘Pojdi z menoj, de ne bom šla sama.’

Vedte, tak sn se borila.

Al pa atove škorne sn obula, atov iberak [površnik] sn vzela, pa lisico, pa palco, pa klobuk, de bo vsak mislu, de sn moški. Strah...vete. Pa sn šla, pa je blo precej za stopti. Ko od tod, pa bi rekla, dol do spodnjega brega. Pod breg je šlo, gor nazaj je blo teže« (pripovedovalka, roj. 1916, Gradišče pri Podsredi) (Sok 2003: 182–183).

Življenjski pripovedi sem skušala prisluhni v vsej njeni razsežnosti. Pozorno poslušanje je v številnih primerih dalo pripovedovalcu tisto pozitivno spodbudo, da je pogovor stekel tako, kakor mu ga je narekovala notranja potreba po izpovedi; na tak način je po lastni presoji nizal dogodke, ki so se mu zdeli v življenju pomembni. Neprestana vprašanja in podvprašanja bi sicer usmerjala pripovedovalca, hkrati pa bi brisala pomen tistih dogajanj, skozi katera je mogoče razbrati, kako pripovedovalec razume preteklost in kako povezuje osebne izkušnje s socialnim prostorom. Pri delu s sogovorniki sem se postopoma naučila prisluhni tišini. Sprejela sem jo kot tisti del pogovora, v katerem sogovornik zbira svoje misli ali pa besede, se ponovno sprehodi med že povedanim in se skuša spomniti nadaljnjih dogodkov ali pa v trenutkih tišine potrebuje čas za odločitev o neizgovorjenem. Zato sem tudi »nemi govor« pozorno poslušala (prim. Počkar 1997: 54–59).

Spoznala sem tudi, da lahko vodim pogovore s sogovorniki le takrat, ko sem za to ne le strokovno, ampak tudi osebno v resnici pripravljena. Sogovornik mora začutiti, da imamo resnično željo posneti njegovo pripoved in da nam ta pripoved tudi nekaj pomeni. Brez pretirane čustvenosti sem poskušala vzpostaviti odnos zaupanja. Zagrenjenega in z osebnimi težavami obremenjenega sogovornika, ki bo svoje življenjske izkušnje in morda celo težave skušal postavljati ob bok njihovih življenjskih zgodb, bodo pripovedovalci zaznali in neposreden pretok informacij bo okrnjen.

Pravzaprav sem si veliko dilem v zvezi s terenskim delom oblikovala prav ob transkribiranju gradiva. V teh trenutkih so prihajale na dan situacije, ki sem jih bila sposobna doumeti šele v okolju svojega življenjskega prostora ob ponovnem poslušanju pogovora. Tu se je v tišini vrtel magnetofonski trak, na katerem sta bila dva glasova in dva svetova. Šele tu sem med njima začutila veliko globel, za katero sem se vsaj na začetku spraševala, ali bom sploh kdaj sposobna čez njo zgraditi most do sveta sedanjosti; in ali mi bo sploh kdaj uspelo ta most tlakovati s pripovedmi, ki bodo sestavljale mozaik podob nekdanjega življenja, skozi katerega se bo sodoben sprehajalec s spoštljivostjo sprehodil, se brez strahu zazrl v globel, v kateri pa bo morda lahko spoznal tudi svoj odsev v podobi nekdanjega časa. V osebni pripovedi se javni in zasebni prostor, zgodovinski in zasebni čas prepletata in se kažeta skozi doživljanje posameznika. Takšna resnica ni dokumentirana in ne preverjena, je zgolj dejanskost, ki se je zgodila v okoliščinah določenega časa in določenega prostora.

Ob ponovnem poslušanju pripovedovanih zgodb sem se še bolj jasno zavedala neprecenljive vrednosti, ki se je skozi njih pretakala in skozi katere nam je moč priti do obče prepoznavne resnice nekega načina življenja.

In mnogokrat se je šele ob večkratnem poslušanju magnetofonskega zapisa izluščila resnica, s katero se je dalo z gotovostjo sklepati na določen kulturni fenomen. Prav tako so na videz manj pomembni spomini, ki so bili povedani »tako mimogrede«, ob ponovnem poslušanju veliko prispevali k prepoznavnosti določenih izjemnosti in dodali svoj pečat k razpoznavnosti družinskih odnosov.

Kot primer navajam pripoved, ki govori o uvajanju otrok v delo. Čeprav so se očitno z vzgojo otrok ukvarjale predvsem matere, je iz pripovedi o posebno izvirnem

očetovem načinu motiviranja otrok za delo, moč sklepati, da so v nekaterih družinah tudi očetje imeli pomembno vlogo pri vzgoji otrok.

»Kot smo že ugotovili, na razdelitev dela med otroki, zgodnje uvajanje v ženska in moška dela in stroge odnose glede izvrševanja delovnih nalog niso vplivali ne premoženjsko stanje družine ne število družinskih članov in pomožnega osebja. V svetlih izjemah je morda glede tega imela še največjo vlogo notranja osebna naravnost enega izmed staršev, ki je ne glede na vse zgoraj omenjeno in ne glede na vsesplošno prevladujočo delovno prisilo otrok, znal s skorajda zavidljivimi pedagoškimi pristopi otroke pritegniti ali celo potegniti v delo.

101

»Oče nas je znal k delu prtegniti. Pr pintarji [sodarju] nam je dal delati take micene [male] sodčke in je vsakemu otroki dal takšen sodček. Kaj smo bli stari, tam enih osem do petnajst let. V vinogradi nam je razdelil vrste in je rekel:

‘Ta vrsta je tvoja, ta vrsta je pa tvoja, glej da boš dobro skrbel za njo.’

No in tak smo pol mi otroci hodili vse delat v vinograd. Ta mali v tiste svoje vrste, ta velki so pa že tak pomagali pr vseh delih. Ah, sevede, ko si rezal tisto svojo vrsto, de ti je z leve no z desne nekdo pomagal, de nisi delal škode, učil si se pa le. Pol je pa za božič oče nalil malo vina v tiste naše sodčke, pa je rekel, tak zdej pa probajte, kakšnega ste pridelali. Jej, ko se je nam ta malim otrokom to hudo nobel zdelo. Ta večji so se pa sevede potihem smejali, ko so vedeli, kako je oče nas to farbal [zavajal]« (pripovedovalka, roj. 1924, Podsreda).

Lep in pedagoško zgleden primer uvajanja otrok v delo odraslih z začetka 20. stoletja. In glede na to, da je za tako uvajanje poskrbel moški, oče, nam tudi takšen posamezni primer nanese mnogo toplih barv na črno-belo sliko načina življenja posameznih članov družinske skupnosti« (Sok 2003: 184).

Veliko dilem in vprašanj se je pojavljalo tudi v zvezi s tem, kako zbrano gradivo razvrstiti in povezati v logične celote, tako da pripovedi ne bodo okrnjene in bodo tudi v kontekstu določenega poglavja zaživele v vsej svoji pripovedni moči. Tako kot ob drugem sem tudi ob tem delu čutila precejšnjo napetost, preden sem dialoge razvrstila po zasnovanih poglavjih in bilo je nemalo ponovnih preverjanj in premeščanj posameznih pripovedi, preden sem bila prepričana, da bo izbrana hkrati z drugimi prav v določenem poglavju pripomogla k razjasnjevanju družinskih odnosov.

Pri zapisovanju so se pojavljale dileme, kako pripoved zapisati, da se bo čimbolj ohranila njena izraznost. Ničkolikokrat sem žalostno ugotavljala, da so stavki, napisani na papirju, izgubili pripovedno moč, ki sem jo sama doživela ob poslušanju. Tu je šlo za vrsto vprašanj; od tistih v zvezi z zapisovanjem narečja, izraznih posebnosti, svojstvene členitve stavkov, ki so npr. imeli zame izrazito pripovedno moč, bralcu pa verjetno bolj malo povedo, ali pa ravno zaradi tega brišejo osnovno vsebino sporočila. Tu so bila tudi vprašanja kot npr.: kako zapisati molk, kako

zapisati vse njegove odtenke, ki sem jih čutila samo jaz in ki sem jih bila sčasoma sposobna prepoznati: molk kot bolečino, molk kot strah, molk kot čakanje na neki notranji refleksivni odziv, da je s pripovedjo vredno nadaljevati ali pa jo je potrebno zaključiti. Ta nemi govor mi je bil pogosto v pomoč pri odločitvi, kako pripoved analizirati in kakšen pomen ji znotraj obravnavanih razmerij pripisati, da ji ne bi samo na osnovi glasno izrečenega naredila krivice oziroma izkrivila njeno pripovedno hotenje. Žal pa govoreči tišini, označeni le s (...), ni mogoče prisluhniti v kontekstu pripovedovanega.

Tako še vedno slišim molk sogovornice ob pripovedi o trpljenju in ljubezni do posvojenega otroka, ki ji ga je nato usoda iztrgala iz njenega skrbnega objema.

102

»Kakor povsod so tudi na področju rejništva vladale izjeme. Rejniški starši z enim samim ali pa dvema rejniškima otrokoma so svojo starševsko vlogo pogosto opravili veliko bolje, kot pa bi bilo to omogočeno opraviti pravim staršem ob velikih socialnih stiskah.

»Pol pa ni jako dolgo [zelo dolgo] blo, menda en mesec dni, pa pride ena Anica s Podsrede, pa je rekla:

‘Vete ka, teta, jes mam pa zdej enega otroka malega na občini, ga lahko dobite. Blo je to dekletce, pa so rekli, naj ga pridem pogledat« (pripovedovalka, roj. 1916, Gradišče pri Podsredi).

V kakšnih stiskah so se znašle matere, ki so jim na občini ponudili v oskrbo hudo zanemarjenega otroka, si težko predstavljamo.

»Vete, dete je blo jako zanemarjeno. To je melo žive rane po sebi, tu je imelo veliko bunko, neki plavi podkožni izpuščaji so se pojavljali in mi je rekel zdravnik takrat:

‘To je inficirana kri, če bo dete kdaj prišlo k sebi, bo, ne se pa navezati na njo, ker to ni za ta svet.’

Vete, kak je bil to udarec. Peš sn šla tod tja v Kozje pa ga nesla k zdravniki ... Na Klučicah sem se malo vsedla ..., pa dež teku lil ... (joka) ..., pa ... brez marele ..., pa ... ljudje so mi dali po poti, ga nisem mela v kaj obleči ..., no nč. Pa sn ga vodila na vsa cepljena, no vse« (pripovedovalka, roj. 1916, Gradišče pri Podsredi).

Otroci, ki so jih dobili krušni starši preko občine, so bili v večini primerov v zdravstveno in higiensko zelo slabem stanju. Pripoved ni osamljena in pogosto se je za takšne starše ob prvem stiku z otokom pričel tudi boj za njegovo preživetje. Navezanost med krušnimi starši in otroki je v takih primerih pogosto preseгла okvire navezanosti med biološkimi starši in otroki« (Sok 2003: 103).

Pri interpretaciji gradiva sem pripovedovano življenjsko izkušnjo skušala postaviti v prepoznavne okvire časa in življenjskih razmer, ki so pripoved oblikovale. Pri tem pa sem se skušala zavedati, da posameznik, ki pripoveduje življenjsko zgodbo,

pripoveduje o doživetih dogodkih, ki so se zgodili v njegovem življenju. Skozi svoja doživetja obravnava vsakdanji način življenja in s tem odkriva osebno noto, skozi katero vrednoti in ustvarja preteklost.

Obravnavanje načina življenja z vidika pripovedovalcev in pripovedovalk rekonstruira omejeno lokalno in družbeno okolje, pripovedovalci pa si ob tem skušajo najti lastno identiteto.

Skozi tako zastavljen proces sem pri svojem delu skušala razlagati posamezna dejanja iz življenjskih zgodb in jih smiselno vključevati v tedanje časovne in družbene okvire ter ugotavljati, »kako subjektivni pomeni postanejo objektivna realnost, oziroma kako človekova dejavnost producira svet stvari« (Berger in Luckman 1988: 25).

Izkušnje, ki sem si jih pri delu pridobivala, so potrjevale dejstvo, da zbiranje, zapisovanje, razvrščanje in interpretacija življenjskih zgodb ni tako enostaven proces, kot se zdi (glej Ramšak 1994: 339–350).

Poleg refleksivnosti, na katero opozarja Davies, so tu še številne čustvene dileme, ki nedvomno igrajo pomembno vlogo pri tovrstnem delu. Poleg vsega tega pa se pri zapisovanju zgodb moramo zavedati, »da ni nobene dokončne zgodbe. Nikoli ne moremo imeti dostopa do vseh informacij, do vseobsegajočega poznavanja 'Zgodbe'« (Carrithers 1992: 91; v Muršič 1994: 32).

Namesto zaključka

Kljub številnim metodološkim in včasih tudi osebnim dilemam, ki so spremljale moje delo, sem vesela, da se je tudi moja življenjska zgodba odvijala tako, da mi je bilo dano zbirati življenjske zgodbe in skozi njih osvetliti način življenja. Pri delu sem spoznavala različne preproste ljudi, ki jih je življenjska usoda za marsikaj prikrajšala in so znali tudi ob sila skromnih razmerah ohranяти svoje človeško dostojanstvo in ga s polno mero upanja v vse dobro priznavati tudi drugim. Pri delu sem bila deležna zaupanja, ki ga ob načrtovanju naloge niti približno nisem pričakovala. Tega se tudi danes dobro zavedam, zato do svojih sogovornic in sogovornikov čutim veliko moralno odgovornost, ker so mi zaupali spomine, ki so jih, kakor je bilo čutiti, že poskušali izriniti.

Upam, da sem z opravljenim delom upravičila zaupanje svojih sogovornic in sogovornikov in njihove izpovedi analizirala tako, da so postale zrcalo podobe načina življenja, ki je potekalo znotraj družinskih okvirov v prvi polovici 20. stoletja na območju Kozjanskega.

LITERATURA

- BERGER, Peter L; LUCKMAN Thomas, 1988. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana
- BERNARD, H. Russell, 1994. *Methods belong to all of us. V: Assessing cultural anthropology*. New York [etc.]
- CLIFFORD, James, 1988. *The predicament of culture: twentieth-century ethnography, literature, and art*. Cambridge (MA), London
- DAVIES, Charlotte Aull, 1999. *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. London, New York

- MURŠIČ, Rajko, 1994. *Perspektive kulturne antropologije : človek, kultura in znanost* [magistrska naloga na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani]. Ljubljana
- POČKAR, Ivanka, 1997. Osebnе izkušnje z zapisovanjem in vrednotenjem življenjskih zgodb. V: *Vrednotenje življenjskih pričevanj : mednarodni simpozij*. Celovec, str. 161–167
- RAMŠAK, Mojca, 1994. Renesansa blagih metod. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30, št. 2, str. 347–356
2003. *Portret glasov : raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana
- RAVNIK, Mojca, 1981. *Galjevica*. Ljubljana
- ROŽMAN, Irena, 1997. Intervju o neizrekljivem. V: *Vrednotenje življenjskih pričevanj : mednarodni simpozij*. Celovec, str. 52–60
- SOK, Jasna, 2003. *Družina skozi življenjsko zgodbo : pričevalnost gradiva s Kozjanskega* [magistrska naloga na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani]. Kožje

BESEDA O AVTORICI

Jasna Sok, mag. etnologije in diplomirana sociologinja, je sodelavka Kozjanskega parka. Kot mentorica in somentorica je na območju Kozjanskega sodelovala pri etnoloških raziskovalnih taborih: *Hrvaški delavci v Sv. Petru pod Sv. Gorami in njegovi okolici* (Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 1988), *Lončarstvo v Podsredi in okolici, Lončena posoda v spominu uporabnikov* (raziskovalna delavnica Podsreda 95', 96'). Vodila je tematske etnološke delavnice za otroke in odrasle in je avtorica terenskih raziskav, ki so potekale na območju Kozjanskega parka za pripravo tematskih etnoloških razstav v Kozjanskem parku: Velikonočni čas, Božič v Podsredi, Poročne jedi iz receptov kozjanskih babic. V okviru raziskovalnega programa Način življenja Slovencev v 20. stoletju je napisala delo *ETSEO – 20. stoletje, Občina Šmarje pri Jelšah*, 1991.

ABOUT THE AUTHOR

Jasna Sok has an MA in ethnology and BA in sociology, and is employed by the Kozjansko Regional Park. She has participated in the following ethnological research camps in the area of Kozjansko as a mentor and co-mentor: *Croatian workers in Sv. Peter below Sveta Gora and its environs* (Historical parallels between Slovene and Croatian ethnology, 1988), *Pottery in Podsreda and its environs, Ceramic vessels in the memories of their users* (research workshops in Podsreda 95', 96'); she has also led thematic ethnological workshops for children and adults, and has carried out field research in the area of the Kozjansko Park in preparation for the following ethnological exhibitions in the Kozjansko Park: *Easter time, Christmas in Podsreda, Wedding dishes based on recipes from Kozjansko grannies*. As part of the research programme “The way of living of the Slovenes in the 20th century” she published *ETSEO – 20. Stoletje, Občina Šmarje pri Jelšah*, 1991.

SUMMMARY

EMOTIONS IN THE STORIES OF NARRATORS FROM KOZJANSKO

In spite of numerous methodological and at times personal dilemmas which accompanied my work, I am glad that my own life story took such a course that I was given the opportunity to collect life stories, and through them shed light on the way of living. Through my work I was able to get to know many ordinary people, who suffered deprivation in many ways and who managed, in spite of their very modest circumstances to preserve their human dignity, to grant other people their own dignity, and to always hope for the better. In my work I was trusted to a degree which I never expected when I conceived the research project. I am well aware of this trust and therefore feel a high moral responsibility to the people I interviewed, because they entrusted me with memories which – as I could feel at the time of the interviews - they wanted to suppress.

I hope that this research work is worthy of the confidence shown by my interviewees, and that I analysed their stories in a way that lets them mirror the way of living of families in the area of Kozjansko in the first half of the 20th century.